

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 911.2:556.555(497.4Cerknica)
929 Frischlin N.
929 Steinberg F. A.

Prejeto: 24. 4. 2008

Trevor Shaw

Dr. phil., dr. sc., Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU, Titov trg 2, SI-6230 Postojna

Cerkniško jezero v Frischlinovi pesmi iz okoli leta 1583 in Steinbergovi knjigi iz leta 1761*

IZVLEČEK

Nikodem Frischlin (1547–1590) iz Württemberga je bil učenjak, pedagog in pesnik. Med letoma 1582 in 1584 je v Ljubljani služboval kot ravnatelj. Najverjetneje je prav v tem obdobju napisal 31-vrstično pesem o Cerkniškem jezeru, ki je bila objavljena leta 1601 in ponatisnjena v Valvasorjevem delu leta 1689.

Franc Anton Steinberg je svojo mladost in čas po upokojitvi preživel blizu Cerknice. Obnašanje jezera je preučeval od leta 1714 do konca svojega življenja. Na podlagi rokopisa, ki je nastal okoli leta 1752 in se danes hrani v Pragi, je pozneje, leta 1761, izšla knjiga v Gradcu in Ljubljani (z različnima naslovnicama, obema datiranima v leto 1758). V prispevku je opisan celoten postopek tiskanja.

KLJUČNE BESEDE

Cerknica, Ljubljana, Gradec, kras, presihajoče jezero, pesem rokopis, tiskarne, izdajatelji

ABSTRACT

CERKNIŠKO JEZERO IN C. 1583 AND IN 1761. FRISCHLINS'S POEM AND STEINBERG'S BOOK

Nicodemus Frischlin (1547–1590) from Württemberg was a scholar, educationalist and poet who from 1582 to 1584 was a headmaster in Ljubljana. It must have been then that he wrote his 31 line poem on Cerkniško jezero which was published in 1601 and reprinted by Valvasor in 1689.

Franz Anton Steinberg lived near Cerknica in his youth and when retired, he studied the behaviour of the lake from 1714 until his death. A manuscript of about 1752 survives in Prague, and the subsequent book appeared in 1761 in Graz and in Ljubljana (with two different title pages both dated 1758) in the same year. The complex sequence of printing is discussed.

KEY WORDS

Nicodemus Frischlin, Franz Anton Steinberg, Cerknica, Ljubljana, Graz, karst, intermittent lake, poem, manuscript, printers, publishers

* Iz angleščine prevedla Manca Gašperšič.

FRISCHLINOVA PESEM

Uvod

Cerkniško jezero je znano že "od pamtiveka". Pozornost je vzbujala njegova nestalnost – že samo dejstvo, da je včasih tam bilo jezero in drugič ne. Še najbolj nenavadno pa se je zdelo hitro prehajanje med obema pojavoma.

Jurij Leonberger ga je v daljši pesmi, objavljeni leta 1537,¹ opisoval z začudenjem, kar kaže, da je bilo jezero že v tistem času dobro znano. Naključnemu obiskovalcu se kraj ni zdel nič posebnega: bodisi je bilo tam jezero ali pa ga ni bilo. Skrajno nenavadno pa je bilo njegovo obnašanje skozi daljši čas. Kot se je zdel nenavaden tudi tako velik sloves, ki ga je užival na videz tako običajen kraj. Podobno je bilo v primeru Wookey Hole v Angliji,² ne preveč vznemirljive jame, ki se je že leta 1135³ vpisala med čudesa Anglije. Obema krajema je bilo skupno, da sta ležala na pomembnih trgovskih poteh – na povezavi med Londonom in jugovzhodno Anglijo oz. na povezavi med Jadranskim morjem in osrednjo Evropo. V obeh primerih so popotniki, ki so prenočili v bližnji vasi, zanju slišali in o njiju govorili ter tako širili njun sloves. Avtor pesmi iz leta 1537 je tako npr. v Cerknico pripotoval iz 400 kilometrov oddaljene Nemčije.

V 16. stoletju je bilo Cerkniško jezero zgolj nenavaden pojav, ki ga je bilo vredno videti in se mu čuditi. Od 17. stoletja naprej pa so Valvasor in drugi raziskovalci skušali pojasniti, kako se lahko jezero s takšno naglico napolni in odteče. Danes je znano, da se približno 25 km² jezerskega dna razprostira na skoraj isti višini, 548 ali 549 metrov nad morjem, in ko se gladina podzemne vode dvigne na površje, ta v trenutku preplavi obsežno območje. Prvi raziskovalci tega niso vedeli in so vzroke iskali v zapletenih sistemih podzemnih kanalov in sifonov. Vendar to tokrat ne bo predmet obravnave, marveč le sloves jezera kot čudesa.

Že omenjena pesem iz leta 1537 je v zadnjih letih doživela ponatis in razpravo.⁴ Precej manj znana je krajša pesem o jezeru v latinskem jeziku, ki je

Slika 1: Nikodem Frischlin. Portret iz knjige njegovih pesmi iz leta 1589.

nastala leta 1583. Njen avtor je Nikodem Frischlin (1547–1590), nemški učenjak in učitelj, ki je obdobje med letoma 1582 in 1584 preživel v Ljubljani.

V tem poglavju bomo po splošni predstavitvi Frischlinovega življenja in dela malce podrobneje obravnavali obdobje njegovega bivanja na Slovenskem. Svojemu obsežnemu pesništvu v latinskem jeziku je dodal tudi pesem o Cerkniškem jezeru, ki je izšla po njegovi smrti leta 1601.⁵ Razen same pesmi v faksimilu smo tu podali še prevoda v angleški in slovenski jezik. Pesem je bila z manjšimi spremembami ponatisnjena v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske*⁶ iz leta 1689, njen delni nemški prevod pa je izšel v letih 1879⁷ in 1907.⁸

Frischlinovo življenje

Na tem mestu bomo navedli le nekaj bistvenih podatkov o Frischlinovem življenju, s katerimi bomo njegovo bivanje na Slovenskem postavili v ustrezen okvir. Vsaj deloma bomo osvetlili njegov značaj, ki je bil najbrž poglobitveni razlog za njegov prihod v Ljubljano kakor tudi njegov odhod dve leti pozneje.

Vsem, ki bi se želeli z njegovim življenjem boljše seznaniti, je na voljo cela vrsta biografskih

¹ Leonberger, *Amoenissimae*. Pesem je na zadnjih osmih neštevilčenih straneh, ki sledijo Hipokratovemu besedilu.

² Shaw, *Why some caves become famous*, str. 17–18, 21–22. Primerjava s Cerkniškim jezerom je obravnavana tam.

³ Henry of Huntingdon. *Historia Anglorum*. Obstaja najmanj 45 rokopisnih različic tega besedila, nastalih leta 1135 ali malo po tem. Prva natisnjena izdaja je *Historiarvm*. ff. [169–228v] v [Savile, H.] ur. 1596. *Rerum Anglicarum scriptores*. London, Bishop, Nverie in Barker. Splošno dosotna angleška izdaja je Henry of Huntingdon. 1853. *The Chronicle of ...*, prev. T. Forester. London, Bohn, xxviii, 442 str. (jama je omenjena na str. 8).

⁴ Shaw, Leonbergerjeva pesem, str. 193–206. Besedilo v angleškem in slovenskem jeziku. Celotna pesem je natisnjena v prevodu.

⁵ Frischlin, *Operum poeticorum pars elegiaca*, str. 744–745.

⁶ Valvasor, *Die Ehre*, 2. knjiga, str. 450.

⁷ Urbas, *Das Phänomen*, str. 25.

⁸ Hilpert, *Die historische Entwicklung*, str. 15–16.

študij. Njegovo ime je navedeno v najmanj desetih standardnih biografskih leksikonih, vključno z *Die neue deutsche Biographie*, *Biographie Universelle Ancienne et Moderne* in *Slovenskim biografskim leksikonom*.⁹ Sam Valvasor¹⁰ (oziroma njegov soavtor Erazem Francisci)¹¹ je obširno pisal o Frischlinu, pri čemer je podatke črpal iz del Jurija Pfluegerja, Frischlinovega prijatelja in avtorja uvodov v nekatere njegove knjige. Med poznejše študije spadajo izčrpne Straussove¹² biografije iz leta 1856 ter biografije Röckeina in Bumillerja¹³ iz leta 1990, ki sta se opirala na dokumente iz Arhiva Republike Slovenije. Slednji so tudi glavni vir pričujočega besedila.

Nikodem Frischlin se je rodil 22. septembra 1547 v Erzingenu, 30 kilometrov južno od Tübingena, in umrl 29. novembra 1590 v Hohenurachu, vzhodno od Stuttgarta. V obdobju 1563–1565 je študiral v Tübingenu in bil leta 1568 na tamkajšnji univerzi imenovan za profesorja književnosti in zgodovine. V tem času je spoznal kar nekaj Slovencev, med njimi tudi Primoža Trubarja (1508–1586). Leta 1576 ga je cesar Rudolf II. imenoval za dvornega pesnika, leto kasneje pa je prejel naziv palatinskega grofa. Vedno znova pa se je zapletal v spore z univerzitetnimi oblastmi in drugimi vplivnimi možmi.

Službovanje v Ljubljani med letoma 1582 in 1584 je bilo dobrodošel oddih, vendar je tudi tod svoje dokaj napredne ideje uveljavljal brez zadostne mere tankočutnosti. Ob vrnitvi v Nemčijo je nekaj malega poučeval, nato pa več let predvsem potoval in si prizadeval za objavo svojih knjig. V iskanju mecenca, ki bi prevzel del stroškov objave, je pisal tudi vojvodi württemberskemu. Ko ga je ta zavrnil, mu je poslal osoren odgovor in tako postal še bolj neprijatelj. Aprila leta 1590 so mu odredili hišni pripor na württemberskem dvoru pri Stuttgartu. Od tod so ga premestili v Hohenurach v Švabski Juri in zaprli v tamkajšnjem gradu. Od tam je skušal pobegniti skozi okno po zvezanih rjuhah. Te so se strgale in Frischlin je na skalah pod gradom padel v smrt.

Svoje izjemno pestro življenje je zapolnil z neutrudnim pisanjem knjig, prav tistih, za katere je iskal pomoč za tiskanje. Na seznamu njegovih objavljenih del je mogoče najti številne prevode grške in latinske književnosti, nekaj dramskih besedil in izobraževalnih del ter ogromno število pesmi. Njegovo pedagoško delo bomo podrobneje predstavili v okviru časa, ki ga je preživel v Ljubljani. Zanimal se je tudi za astronomijo, in to ravno v času, ko je postala znana – ne pa tudi obče sprejeta – Kopernikova ugotovitev, da se Zemlja vrti okoli Sonca. As-

trologiji, ki je bila še vedno zelo razširjena dejavnost, je Frischlin oporekal v knjigi,¹⁴ ki jo je dokončal na začetku leta 1582 in objavil leta 1586.¹⁵

Obstaja več Frischlinovih portretov, za katere pa se zdi, da so vsi različice zgolj dveh originalov. Prvi, portret Frischlina pri 31-ih iz leta 1578, je bil objavljen v njegovi knjigi *Hildegardis Magna*.¹⁶ Ta upodobitev je zrcalno obrnjena služila kot podlaga drugim portretom v nekaterih njegovih knjigah pesmi. Portret na sliki 1 je bil prvič objavljen leta 1587.¹⁷ Enak odtis je bil uporabljen tudi v zvezku iz leta 1601, v katerem je pesem o Cerkniškem jezeru. Drugi portret, oljna slika neznanega slikarja, visi v prostorih univerze v Tübingenu. Na njem je upodobljen Frischlin pri 42-ih, torej leta 1588 ali 1589, nekaj let po svoji vrnitvi iz Ljubljane. Na podlagi tega portreta je nastal odtis, objavljen leta 1856.¹⁸

Slika 2: Frischlin pri 31-ih leta 1578. Zaradi svoje drže in morda prizadevanja pokazati svojo učenost je videti veliko starejši.

⁹ Kidrič, Frischlin, SBL, 1, str. 190–192.

¹⁰ Valvasor, *Die Ehre*, 2. knjiga, str. 445–452.

¹¹ Reisp, *Korespondenca*, str. 9, 15 (besedilo v angleškem in slovenskem jeziku); Baraga, Erazem Francisci, str. 112–142 (z izvlečkom v angleškem jeziku).

¹² Strauss, *Leben und Schriften*.

¹³ Röckein, *Ein unruhig poet*.

¹⁴ Frischlin, *De astronomicae artis*.

¹⁵ Thorndike, *A history of magic*, str. 190–193.

¹⁶ Frischlin, *Hildegardis magna: comoedia nova*.

¹⁷ Frischlin, *Operum poeticorum pars scenica*.

¹⁸ Prav tam.

Slika 3: Frischlin pri 42-ih leta 1588 ali 1589. Oljna slika na Univerzi v Tübingenu.

Slika 4: Frischlin na odtisu iz 19. stoletja.

Frischlin v Ljubljani

Razen na že omenjene vire se to poglavje opira tudi na knjigo iz leta 1888,¹⁹ v kateri je posebej obravnavan Frischlinov načrt za šolsko reformo.

Frischlin je zapustil Tübingen 24. junija 1582 in se na konju mimo Dunaja in Gradca odpravil v Ljubljano. V mesto je prispel malo pred 27. julijem, brez žene in družine, ki se mu je pridružila pozneje. Dne 1. avgusta je nastopil službo ravnatelja protestantske šole, kjer je imel zagotovljeno dobro plačo in udobno namestitev. Ker je poučeval le dve uri na dan, se je lahko v miru posvetil načrtovanju šolske reforme. Po njegovem mnenju namen poučevanja ni bil le posredovati znanje, marveč tudi pripraviti učence na življenje. Ker je bilo v tistem času na voljo le malo dobrih učbenikov, je napisal novo, pravilnejšo in preprostejšo slovnico. Oblikoval je nov šolski red.²⁰ V šoli je uprizarjal gledališke predstave in dovolil uporabo slovenskega jezika v prvem razredu.

Sprva se je Frischlin lepo razumel z ljubljanskimi sodelavci in je nekaj malega sodeloval pri tiskanju prvega Svetega pisma v slovenskem jeziku leta 1584. Ko je iz Tübingena prispela tožba zoper njega, jo je s Trubarjevo pomočjo zavrnil. Sčasoma sta njegova nečimrnost in nepokorščina proti oblastem postali moteči. Čeravno je bil bolj izobražen in morda tudi bolj razgledan kot njegovi sodelavci, ni zmožal pridobiti njihove podpore za vse svoje projekte. Prav tako je jeseni leta 1583 dlje časa preživel daleč od šole, v Padovi in Benetkah, kjer si je prizadeval natisniti nekaj svojih knjig. Maja leta 1584 je odstopil s mesta ravnatelja, da bi poiskal novo zaposlitev v Gradcu, vendar brez uspeha. Dne 12. avgusta je zapustil Ljubljano in se vrnil v Tübingen.

Nikjer ni podatkov o Frischlinovih potovanjih drugod po Slovenskem, zato ostajajo okoliščine njegovega obiska Cerknice nepojasnjene. Ker pa je slednja od Ljubljane oddaljena le 50 kilometrov, bi jo lahko obiskal oziroma obiskoval kadarkoli. Gašper Godeša, kateremu je pesem posvečena, nakazuje na povezavo s Cerknico, več pa o njem ni znano.

Pesmi

Čeprav pet zvezkov Frischlinovih pesmi sestavlja le majhen drobec vseh njegovih objav, so ti izjemno obsežni. Eden²¹ obsega 951 neoštevilčenih strani, drugi²² 486 in spet tretji 540 strani. Pri iskanju dve strani dolge pesmi o Cerkniškem jezeru je bilo treba preiskati približno 2400 neoznačenih strani.

¹⁹ Wallner, *Nicodemus Frischlins Entwurf*.

²⁰ NUK, MS. 68 (ponatisnjen v Röckelein, *Ein unruhig poet*, str. 108).

²¹ Frischlin, *Operum poeticorum pars elegiaca*, str. 744–745.

²² Frischlin, *Operum poeticorum pars epica*.

Natisnjene pesmi so bile združene v zvezke s skupnim naslovom *Operum Poeticorum*. Posamezni zvezki so bili nato podnaslovljeni kot *pars scenica*, *pars epica* itn. Le eden, *pars scenica*, je izšel še v času Frischlinovega življenja leta 1587. Kot najbolj priljubljen je doživel še eno izdajo pred Frischlinovo smrtjo ter šest posmrtnih do leta 1636. Druge knjige so imele samo eno izdajo, in sicer leta 1598, 1601, 1602 in 1607.

Pesem o Cerknici

Frischlinova 34-vrstična pesem o Cerkniškem jezeru je prvič izšla leta 1601, enajst let pred avtorjevo smrtjo, v zvezku *Operum Poeticorum pars elegiaca*. Ker strani v njem niso oštevilčene, je pesem najlažje najti s pomočjo identifikacije "Elegia IX" v "Lib. XX", tj. številka 9 dela 20 v tem zvezku. Strani v izvodu, ki je tu predstavljen (British Library 11409.d.52), je eden prvih lastnikov, Seb. Hengevelt, oštevilčil s črnilom. Pesem je natisnjena na straneh 744 in 745. Pod naslovom "De lacu Circnitio" je posvetilo "Ad Gasparem Godescheium

Circnitianum" (Gašperju Godeši iz Cerknice), o katerem pa zaenkrat ni znano nič.

Tu sta podana prevoda izvirnega besedila v angleškem in slovenskem jeziku. James Macqueen, prvi prevajalec, je dodal pojasnjevalno opombo o grškem mitu, na katerega se nanašata prvi dve vrstici: *Inopus je reka na otoku Delos, ob kateri je Letó rodila Apolona in Artemido. Ker naj bi naraščala in upadala hkrati z Nilom, je veljalo splošno prepričanje, da sta povezani s podzemnim kanalom.*

Angleški prevod pesmi se glasi:

ON THE CERKNICA LAKE

Why should I marvel at the stream of Inopus on Delos, or the rising and falling waters of the Nile? My source of wonder, my friend, is the Lake of Cerknica. That lake, which is surrounded on all sides by high mountains, has neither a spring nor outflows like a normal lake, but it rises upwards from the ground and sinks back down again, and comes and goes in its own fixed succession. For the hollow ground beneath it absorbs its standing water when the new rosy season of spring comes round. Then the meadows flourish, freed from the standing water, and the field clothes itself in green with new grass. Then the farmers break up the rich soil with their ploughs, and cover the seed they have cast in the bosom of the lake. From here they fill their cottages with a rich return, and their barns with their harvest; from here they pick peas and beans, vetch and millet. I myself have seen the land, which till recently lay hidden and covered by deep water, turn golden with the ears of wheat. I have seen the countryman wielding his hooked mattock where recently it had been the path for boats. But when the cold days of autumn follow the harvest, soon the same ground pours back the water which it has absorbed. Then billows suddenly gush out as if from pipes, and fill both sides of the long valley. At the same time as the hidden stream, fish of all kinds emerge, and ducks with wonderfully coloured heads: and where in summer slender goats had taken their stand, there in winter fish swim over the ground, and where the fowler had lately stretched out his net to catch roving birds, there now the slow-moving sailor propels his boat. I may well have difficulty in being believed, but since my own eyes are my witnesses, my own eyes should be trusted, I have seen fish held motionless, bound fast in the ice, and caught by being cut out with a stiff mattock. Go now, wonder at Inopus and the Nile, all you who have no knowledge of the wondrous waters of the Lake of Cerknica.

prev. James Macqueen

NA CERKNIŠKEM JEZERU

Zakaj bi se čudil reki Inopus na Delosu ali naraščanju in upadanju reke Nil? Kraj, ki se mu čudim, moj prijatelj, je Cerkniško jezero. To jezero, ki ga z vseh strani obkrožajo visoke gore, nima ne izvira ne odtoka, kakor navadno jezero, ampak se dviguje s tal in

Slika 5: Naslovna stran zvezka iz leta 1601, v kateri je bila prvič objavljena pesem o Cerknici.

zopet ponikne, pribaja in odhaja v svojem zaporedju. Kadar pride cvetoča pomlad, votlo podzemlje vsrka stoječo vodo jezera. Takrat zacvetijo travniki, osvobojeni od stoječe vode, in polje se s svežo travo obleče v zeleno. Potem kmetje s svojimi plugi razbrazdajo bogato zemljo in jo pokrijejo s semeni, posutimi preko jezerskih globin. Od tod polnijo svoje kočice z bogatimi dobičkom, in svoje skednje s pridelki; od tod pobirajo grah in fižol, grašico in proso. Jaz sam sem videl zemljo, ki je do nedavnega ležala skrita, prekrita z globoko vodo in se spremenila v zlatorumeno s pšeničnim klasjem. Videl sem kmeta vihteti njegovo zakrivljeno rovačo, kjer je bila še pred kratkim pot za čolne. Toda ko za žetvijo pridejo mrzli jesenski dnevi, kmalu ista zemlja izbruhne vodo, ki jo je vsrkala. Potem valovi nenadoma brizgnejo kot iz cevi in zalijejo oba konca dolge doline. Istočasno s skritim potokom se pojavijo tudi različne vrste rib, in race s čudovito obarvanimi glavami: in kjer poleti nastopajo mršave gosi, tam pozimi plavajo ribe nad tlemi, in kjer je ptičar nedavno razpenjal svojo mrežo, da bi ujel divje ptice, tam zdaj počasen čolnar poganja svoj čoln. Težko bi verjel, vendar sem se prepričal na lastne oči, kako otrpnejo ribe, užete v led in ulovljene tako, da jih ribiči izrežejo iz ledu. Pojdite zdaj in se čudite rekama Inopus in Nil, vsi vi, ki ne poznate čudesa Cerkniškega jezera.

prev. Nataša Viršek Ravbar

Ker je zvezek s to pesmijo izjemna redkost s precej manjšim številom izvodov kot *ars scenica*, je morda koristno navesti nekaj lokacij, kjer se hrani, vendar ta seznam še zdaleč ni popoln. V Sloveniji, kot kaže, izvoda ni, prav gotovo ne v NUK-u, Narodnem muzeju, Semeniški knjižnici in na SAZU. Po znanih podatkih se izvodi hranijo v Bibliothèque Nationale v Parizu (Yc.9001), v Staatsbibliothek v Münchnu (P.o.lat. 1653 u), v British Library v Londonu (11409.d.52), v New Havenu (Connecticut), v Yale University Library in v Newberry Library v Chicagu. Verjetno pa so na voljo tudi v drugih večjih knjižnicah, denimo na Dunaju in v Rimu.

Ista latinska pesem je ponatisnjena v Valvasorjevi *Slavi*, v enem od poglavij, ki jih je napisal njegov soavtor Francisci.²³ Med različicami je le nekaj manjših odstopanj, predvsem v črkovanju in uporabi ločil. Na primer: Circnitianum/Cirknitianum; circnitium/Circnicium, sifonibus/siphonibus; v nekaterih primerih je bila črka *v* pretvorjena v *u*; in nekaj okrajšav je bilo razširjenih, denimo v *que*.

Skrajšana različica pesmi v nemškem jeziku je bila objavljena leta 1879 v članku o jezeru, ki ga je napisal etnolog, prirodoslovec in duhovnik na Platinu Viljem Urbas (1831–1900):²⁴

Der aus der Erd' aufsteigt, dann unter den Boden zurücksinkt;

So nach eignem Gesetz schwindet und wieder erscheint.

Sieh, es verschlingt die Wellen des Sees die gehöhlte Erde,

Wenn sich der purpurne Lenz wiedergeboren erhebt. Nachdem er dann die anstandslose Bewirthschaftung des nun-

mehr trocken Seebodens geschildert, fährt er fort:

(Sledi opis uporabe po novem suhega dna jezera:)

Doch ist herbstlicher Frost nach der Zeit der Ernte gekommen,

Steigt die versunkene Fluth nen aus der Tiefe empor.

Wie aus Röhren entstandt, mit Macht dringt ein das Gewässer,

Wieder das fruchtbare Thal füllend, so weit as sich dehnt.

Mit der entstieggenen Fluth taucht auch auf der Fische Gewimmel;

Bunt am Scheitel geschmückt, kehrt auch die Ente zurück.

Wo du im Sommer geschaut schlankleibiger Ziegen Gedränge,

Streich im Winter der Fisch über das nasse Gefild;

Wo dem Vogel das Netz, dem wandernden, stellte der Finkler,

Treibt bedächtig den Kahn jetzo der Schiffer dabın. Weigerst du Glauben dem Wort? Ich sah's mit eigenem Auge,

Und doch Glauben fürwahr schenk' ich dem eigenen Aug!

To različico je pozneje leta 1907 v Würzburgu ponatisnil Hans Hilpert v svoji doktorski tezi o zgodovinskem razvoju raziskovanja značilnosti kraških pojavov.²⁵

Kasneje se je Frischlinova pesem, če sploh, omenjala le kot del Valvasorjeve knjige, nikakršnih navedb pa ni o njeni izvorni objavi 88 let prej.

Vsebina pesmi

Še preden se je Frischlin lotil pisanja, sta bili o jezeru objavljeni že dve poročili. Zato bo zanimivo preučiti, ali je morda katero kakor koli vplivalo nanj. Leonbergerjeva pesem iz leta 1537 je že bila omenjena. Za njim je Jurij Wernher (ok. 1497–1567), guverner ogrskega komitata Sáros (danes Šariš na Slovaškem) in svetovalec ogrskega kralja, predstavil podroben opis jezera v stvarni študiji o

²³ Gl. op. 11.

²⁴ Gl. op. 7.

²⁵ Gl. op. 8.

"čudovitih vodah Madžarske".²⁶ Leonbergerjevo pesem je bilo 45 let po njeni objavi bržkone težko najti v povsem drugi knjigi. Wernherjevo delo pa je bistveno lažje dostopno, saj je bilo od leta 1556 naprej – resda brez zemljevida – ponatisnjeno v številnih izdajah priljubljene knjige Žige Herbersteina o Moskvi.²⁷ To je Frischlin kot učenjak z neoviranim dostopom do univerzitetnih knjižnic zelo verjetno poznal. V obeh zgoraj navedenih virih so omenjeni občasno poplavljanje jezera ter tamkajšnje izmenično kmetovanje in ribarjenje; drugače ni moglo biti.

Možno, a malo verjetno pa se zdi, da je Frischlin svojo pesem napisal na podlagi že objavljenih podatkov. Dve leti je bival le 50 kilometrov proč od priznanega naravnega čudesa, svojo pesem je posvetil prebivalcu Cerknice, ki ga je poimensko poznal, in navedel, da je tam na lastne oči videl ribe, zamrznjene v ledu. Ta navedba bi sicer lahko bila izmišljena, toda o ribah, ujetih v led, nista njegova predhodnika nikoli poročala.

Razen tega je za predhodna dela značilen popolnoma drugačen pristop. Wernher, vir, ki ga je Frischlin več kot verjetno poznal, je poudarjal značilno naglico poplavljanja in odtekanja, ki je Frischlin ni omenil niti z besedo. Prav tako je Wernher opisoval starodavni običaj nabiranja rib, ki jih je med usihanjem jezera naplavilo na bregove. Če bi Frischlin ta običaj tudi sam poznal, ga zagotovo ne bi pozabil omeniti.

Zato ni skoraj nobenega dvoma, da je Frischlinova pesem izključno plod njegovih opazovanj in védenja.

STEINBERGOVA KNJIGA O CERKNIŠKEM JEZERU IZ LETA 1758

Med klasična dela o zgodovini slovenskega krasa nedvomno sodi knjiga²⁸ Franca Antona Steinberga o presihajočem Cerkniškem jezeru, na naslovni strani datirana v leto 1758. V nadaljevanju bomo po predstavitvi kratkega povzetka vsebine obravnavali pomen knjige kot zgodovinskega vira ter razvojne stopnje v raziskovanju in tolmačenju nenavadnega obnašanja jezera. Čeravno je bil Steinberg pomemben še zaradi marsičesa drugega kot le svojega za-

nimanja za kras, ni o njem napisanega nič, razen v slovenskem in nemškem jeziku. Kot bomo pokazali, je ljubljanska izdaja knjige, kljub temu, da je na naslovni strani datirana v leto 1758, izšla šele leta 1761 – istega leta, kot je bila objavljena njena graška izdaja. Obstaja edinstven izvod ljubljanske izdaje, ki je prav tako datiran v leto 1758, vendar opremljen z drugačno in morda starejšo naslovno stranjo. Izvod je bil nekoč v lasti frančiškanske knjižnice in najbrž vezan lokalno. Opisali bomo tudi bistveno krajšo izdajo v francoskem jeziku. Poleg tiskanih izdaj bomo zaradi lažje vsebinske primerjave obravnavali tudi starejšo rokopisno različico knjige. Na koncu bomo dodali opis avstrijskega almanaha iz leta 1777, opremljenega s štirinajstimi Steinbergovimi ilustracijami krasa.

Izmed omenjenih raznovrstnih vidikov je bil do sedaj predmet preučevanja le dejanski datum objave ljubljanske izdaje "1758", ki se ga je v svojih delih iz let 1967²⁹ in 1970³⁰ lotil Branko Korošec, vendar ta še ni povsem pojasnjen. V knjižničnih katalogih je knjiga še naprej vpisana z datacijo 1758, namesto 1758 [= 1761], in po tem vzoru se ravna tudi

Slika 6: Franc Anton Steinberg v 74. letu starosti leta 1758.

²⁶ Wernher, *De admirandis Hungariae*, ff 17v–19). V madžarskih bibliografijah je navedena izdaja iz leta 1549, ki pa Madžarski nacionalni knjižnici ni znana. Knjigo z istim naslovom, katere avtor naj bi bil Herberstein, je leta 1689 navajal Valvasor, vendar se je izkazalo, da gre za neobstoječo, fantomsko knjigo (prim. Shaw, Baron Herberstein, str. 349–357).

²⁷ Herberstein, *Rerum Moscoviticarum Commentarij*. Wernherjevo delo je bilo vključeno tudi v latinske izdaje iz let 1557 in 1571, njegov nemški prevod pa je bil v nemških izdajah iz let 1563, 1567 in 1579 (Shaw, Baron Herberstein, str. 349–357).

²⁸ Steinberg (1758 [= 1761]), *Gründliche Nachricht*.

²⁹ Korošec, *Beseda*, dve, str. 11–22.

³⁰ Steinberg (1970) *Gründliche Nachricht*, str. 265. V nobeni od navedenih publikacij nista podrobneje obravnavana zapletenost in posledice tiskanja.

mnogi zgodovinarji. O šele nedavno odkritem, nekaj franciščanskem izvodu ljubljanske izdaje z drugačno naslovno stranjo ne obstaja nikakršen opis ali razlaga. O različici v francoskem jeziku, ki jo je mogoče zaslediti le v katalogih nekaterih pomembnejših knjižnic, je napisanega bore malo. In čeprav je bil obstoj rokopisa v tiskanih virih že izpričan, ga očitno še nihče ni primerjal s tiskano različico. Domala neznan ostaja tudi ilustrirani almanah iz leta 1777.

Ker so vse te knjige redke, so bili leta 1970 objavljeni faksimilirani ponatisi izdaje "1758".³¹

Vsebina knjige

Čeprav se tu v glavnem osredotočamo na pisanje in objavo Steinbergovega dela, je treba vedeti tudi nekaj malega o sami knjigi, njeni vsebini in pomenu. Gre namreč za prvo knjigo, ki je bila v celoti posvečena razmeroma majhnemu Cerkniškemu jezeru in njegovi okolici. V njej so podrobno opisane podoba kraja, skrivnosti jezera in pestra raba tal v posameznih letnih časih. Največ pozornosti je deležen pojav naglega naraščanja in usihanja jezera, za katerega poskuša avtor najti nove razlage. Pred njim se je tovrstnih raziskav lotil Valvasor, sprva v spisu za Kraljevo družbo,³² objavljenem leta 1687 v Londonu, nato pa še v spremenjeni teoriji iz leta 1689. Slednjo je vključil v svojo razpravo, ki je izšla v Leipzigu,³³ in obsežen prikaz Kranjske v štirih zvezkih.³⁴ Pri Steinbergu je bilo izrednega pomena, da je poznal Valvasorjeva dognanja ter jih nato izpopolnjeval in nadgrajeval. Ravno proces prevzemanja idej njegovega predhodnika in njihov poznejši razvoj – kar je sicer značilna praksa v sodobni znanosti – je omogočil začetek obsežnega raziskovanja kraja. Steinbergove ideje so nato vedno znova prevzemali in nadgrajevali Gruber³⁵ leta 1781, Löhnberg³⁶ leta 1934 ter Gospodarič in Habič leta 1978.³⁷ Prav zaradi porajanja novih idej, ki so se med seboj nadgrajevale, si je Slovenija prislužila priznanje kot prostor, kjer se je začelo neprekinjeno raziskovanje jam in kraja.

Steinbergovo teorijo je mogoče povzeti takole: opazil je, da se jezero napolni po obilnem deževju v okolici, vendar zaradi pomanjkanja znanja o pod-

zemnih vodah in nezadostne predstave o stopnjah zasičenosti med pojavoma ni mogel ugotoviti neposredne povezave. Zato je razvil tezo o hribih, prepredenih z jamami in sifoni v več ravneh, ki se med seboj povezujejo. Nenadno poplavljanje jezera je bilo po njegovem posledica naraslega pritiska v nekaterih jamah, ki naj bi ga povzročal zrak, ujet v podzemne slapove.

Steinberga ni zanimalo le pojavljanje in izgubljanje jezera, temveč tudi njegov vpliv na dejavnosti ljudi. Že Jurij Wernher je bil leta 1551 napisal: *Tam, kjer so še nedavno ribarili, zdaj lahko spravljajo žetev in celo sejejo za naslednjo ter trgujejo s pridelki, ob koncu leta pa bodo znova ribarili.*³⁸

O raznolikosti tematik in prostoru, ki jim je v knjigi namenjen, priča približno število strani in ilustracij, posvečenih posameznim temam:

- splošni opis in kmetovanje	37 strani	2 ilustraciji
- ribolov	49 strani	5 ilustracij
- polhanje	12 strani	1 ilustracija
- lov na ptice in druge živali	18 strani	9 ilustracij
- obnašanje jezera	118 strani	15 ilustracij
(od tega jame	45 strani	8 ilustracij)

Steinbergovo življenje

Franc Anton Steinberg se je rodil 28. oktobra 1684 v družinskem gradu Kalec blizu Zagorja v dolini reke Pivke, umrl pa 7. februarja 1765 v Ljubljani.³⁹ Ko je bil star tri leta, je njegova družina prodala grad in se preselila v hišo na Marofu ob Cerkniškem jezeru. Solal se je v Cerknici, Ljubljani in na Dunaju. Med letoma 1712 in 1724 je služboval kot sodni (tj. državni) uradnik, pristojen za gozdove, ceste in vode, leta 1718 pa je prevzel nadzor nad cestami na širšem Notranjskem. Izoblikoval je program za vzdrževanje cest in le-te, kar je še pomembnejše, kartografiral. Steinbergovi zemljevidi prometnih povezav iz okoli leta 1720 so bili prvi na Slovenskem. Ta, ki je ponatisnjen v njegovi knjigi,⁴⁰ zajema območje med Ljubljano in Prestrankom na jugu. Na njem je avtor svoj rojstni Kalec, z nemškim imenom Steinberg, postavil ob bok Postojni. Zato je enako veljavo nedvomno obdržal tudi na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz obdobja 1763–1797⁴¹ in kot Stemberg na Hacquetovem zemljevidu iz leta 1778.⁴²

³¹ Steinberg (1970), *Gründliche Nachricht*. Faksimilirani ponatisi ljubljanske izdaje iz leta 1758 [= 1761]. s Koroščevim komentarjem.

³² Valvasor, *An extract*, str. 411–426.

³³ Valvasor, *Lacus Cirknicensis*, str. 634–644. Avtorji, ki se opirajo na zmotne drugotne vire in izvornik radi citirajo brez predhodnega preverjanja, v slovenski krasoslovni literaturi pogosto navajajo, da gre za prevod članka iz leta 1687 (npr. *Acta Geographica*, 25, 1985, str. 78).

³⁴ Valvasor, *Die Ebre*, 1. knjiga, str. 685–696.

³⁵ Gruber, *Briefe*.

³⁶ Löhnberg, *Zur Hydrographie*.

³⁷ Gospodarič, *Kraški pojavi*, str. 162.

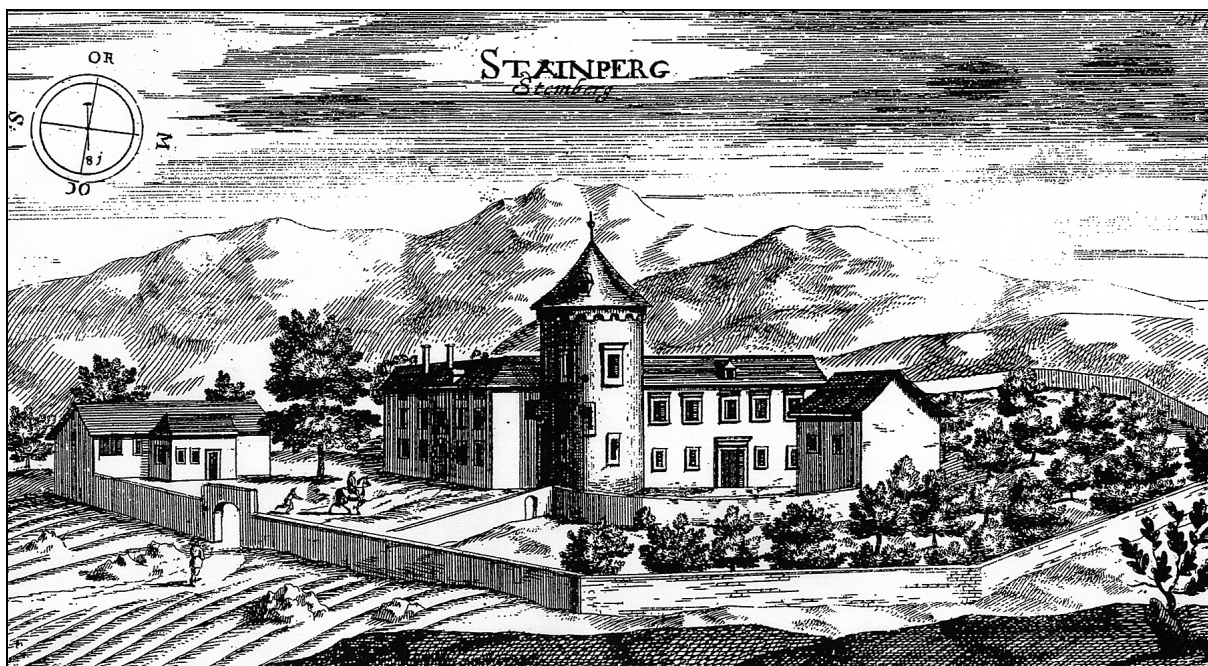
³⁸ Wernher, *De admirandis Hæungariae*, ff. 17v–20).

³⁹ Rakovec, Steinberg (Stemberg), *SBL*, 3, str. 460–461; Sitar, Steinberg, *ES*, 12, str. 302; Sitar, *Što slovenskih znanstvenikov*, str. 108–109. Zaradi tiskarske napake je datum Steinbergove smrti postavljen v januar.

⁴⁰ Steinberg (1758 [= 1761]), naspr. str. 122.

⁴¹ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 3. odsek 226.

⁴² Hacquet, *Oryctographia Carniolica* (na koncu zločljiv zemljevid).

Slika 7: Steinbergov rojstni grad Kalec z Valvasorjeve slike iz 1670-ih, tedaj znan po rodbinskem imenu.

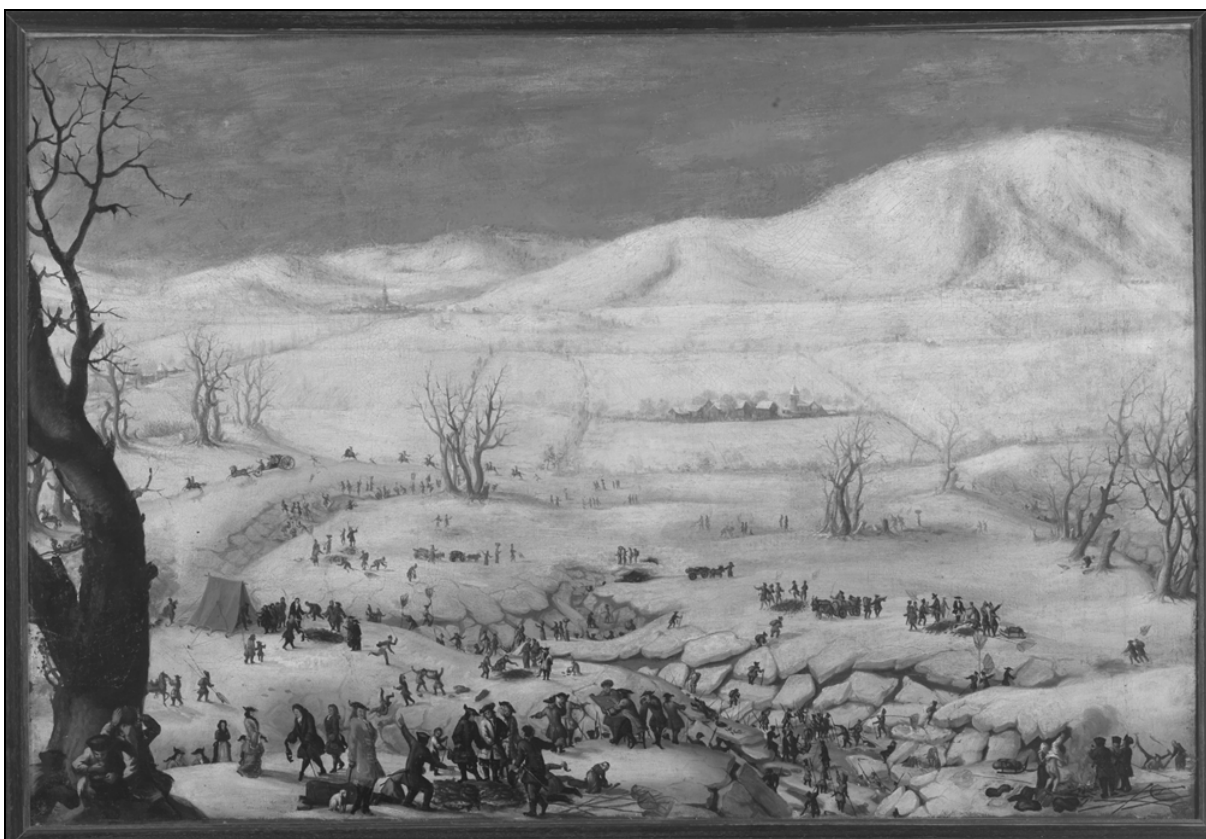
Slika 8: Steinbergova hiša na Marofu (fotografija Jean Shaw, 20. september 1991).

Steinberg je na Marofu preživel večino časa do leta 1720, ko se je preselil v Ljubljano. Nato se je leta 1724 kot upravnik rudnika živega srebra preselil v Idrijo in tudi tam pustil pomemben pečat s posodobitvijo tehnologije in uvedbo poklicnega usposabljanja v metalurgiji in rudarskem merjenju. Po upokojitvi pri 62-ih leta 1747 se je vrnil v Ljubljano, kjer je živel na Salendrovi ulici 6, nedaleč stran od

današnjih zgradb SAZU. Danes jo kot Steinbergovo palačo krasi spominska plošča.

Steinbergovo delovanje v Cerknici

Steinberg je od tretjega leta starosti do leta 1720 večinoma živel blizu jezera. Sledila so štiri leta bivanja v Ljubljani, v katerih je zaradi svojega dela

Slika 9: Ribolov pod ledom na Cerknishkem jezeru februarja 1714; Steinbergova oljna slika, ponatis z dovoljenjem Narodnega muzeja v Ljubljani.

prekrižaril skoraj vso Notranjsko. V Ljubljani se je dokončno ustalil leta 1747 in od tam zlahka potoval v Cerknico.

Steinberg sam navaja,⁴³ da je o jezeru začel pisati leta 1718 in osnutek končal leta 1720. Ker so v njegovi knjigi⁴⁴ podatki o jezeru vse od leta 1714, je jasno, da ga je preučeval že poprej. Prav tako je znano,⁴⁵ da ga je raziskoval že poleti 1705 in tam lovil, ko mu je bilo dvajset let. V tem obdobju je začel jezero sistematično popisovati in februarja 1714 izdelal oljno sliko zimskega ribolova pod ledom.

Med bivanjem v Idriji je moral zaradi pomanjkanja časa opustiti preučevanje na Cerknishkem, ki se ga je znova lotil ob upokojitvi leta 1747. Rokopis je izpopolnil z novimi ugotovitvami in ravno v tem času je izdelal skice, s katerimi ga je ilustriral. Leta 1755 je opravil meritve v bližnjih jamah, tj. Vranji jami, Suhadolici, Skednenci ter Veliki in Mali Karlovici. V obdobju 1755–1757 je izoblikoval dokončno razlago o delovanju jezera; takrat se je znova lotil tudi raziskovanja požiralnikov Vodonos pri Dolejnem jezeru. Akustične posebnosti jam je preučeval

še leta 1760 (po datumu na naslovnici njegove knjige).⁴⁶

Steinbergovo zanimanje za kras ni bilo omejeno le na Cerknico. Leta 1712 je skozi zgornji vhod ob cesti vstopil v Tkalco jamo in po njej sestopil do reke. Okoli leta 1716 je preučeval poplavljanja Plainskega polja, okoli leta 1720 pa jame v Postojni in Predjami. Leta 1755 se je vrnil v Tkalco jamo.

Tisk in objava knjige v Ljubljani in Gradcu

Čeprav je, kot rečeno, naslovna stran ljubljanske izdaje Steinbergove knjige opremljena z letnico 1758, je knjiga dejansko izšla šele leta 1761, istega leta kot njena graška izdaja. Vzrok za zamudo je bila sprememba tiskarne.

Leta 1758 se je ljubljanska tiskarna v lasti ovdovele Ane Elizabete Reichard lotila tiskanja knjige ter še istega leta natisnila naslovno stran in uvodne liste. Nato je leta 1759, še preden je bilo glavno besedilo natisnjeno, Ana Elizabeta prodala podjetju J. J. Heptnerju.⁴⁷ Steinberg je izkoristil zamudo in dodal nove podatke.

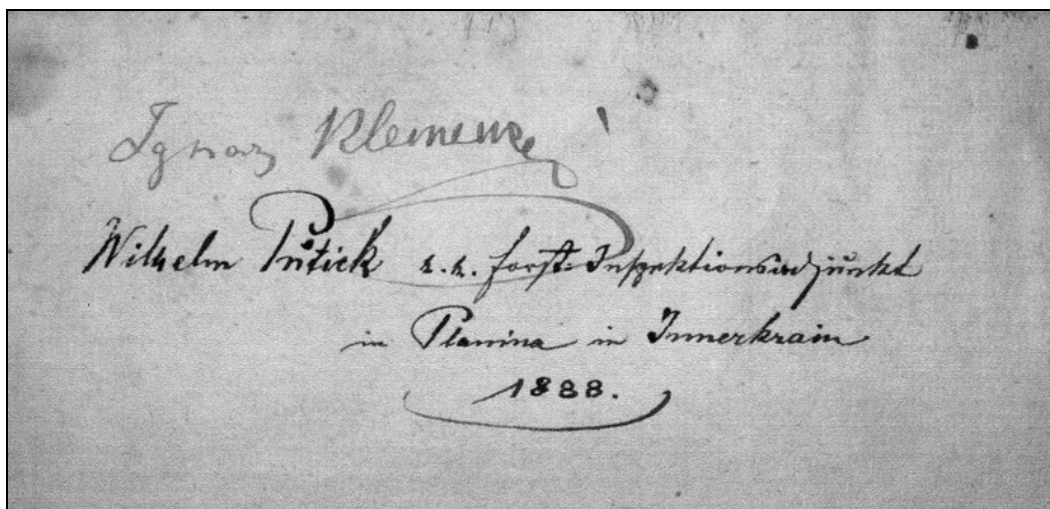
⁴³ Steinberg (1758 [= 1761]), str. [xii].

⁴⁴ Prav tam, str. 219.

⁴⁵ Steinberg (1970), str. 248–251.

⁴⁶ Steinberg (1758 [= 1761]), str. 173–182 in plošča št. 29.

⁴⁷ Steinberg (1970), str. 251.

Slika 10: Oznaka lastništva Viljema Puticka, datirana v leto 1888, na izvodu ljubljanske izdaje; ponatis z dovoljenjem Valentina Scheina.

Leta 1761 je J. M. Lechner v Gradcu objavil popolno in pravilno datirano izdajo.⁴⁸ Besedili ljubljanske in graške izdaje sta vsebinsko in tipografsko identični, toda uvodne strani v graški izdaji, ki so po vsebini sicer podobne tistim v ljubljanski, so stavljene drugače. Še zlasti so z večjimi črkami natisnjene značnice in signature.

Ljubljanske naslovnica in uvodne strani so bile torej natisnjene v Ljubljani, graške pa v Gradcu. Glavno besedilo je bilo bodisi a) po spremembi lastništva natisnjeno v Ljubljani, nekaj knjigoveških pol je bilo poslanih v Gradec, da jih opremijo z graško naslovno stranjo itn., besedilo pa je bilo objavljeno tam in v Ljubljani; bodisi b) natisnjeno v Gradcu. Nato je bilo nekaj knjigoveških pol poslanih v Ljubljano, da jim tam dodajo naslovno stran itn.; ali pa je bila slednja (kot lažja) poslana v Gradec, da jo dodajo tamkajšnjim knjigoveškim polam, tako da so na koncu lahko v Ljubljano poslali popolne zvezke oziroma knjižne bloke.

Ker so značnice in signature v glavnem besedilu enake velikosti – torej ne večje – kot na uvodnih straneh v ljubljanski izdaji, se zdi domneva a) verjetnejša. Tako bi bilo tudi mogoče pojasniti tolikšno zamudo pri tiskanju, ki je lahko nastala izključno zaradi spremembe lastništva ali zavoljo želje ljubljanskega avtorja po dopolnitvi besedila. Ker je Steinbergove ilustracije vrezal Jožef Weinmann iz Ljubljane, so bile najverjetneje natisnjene tam in ne v Gradcu.

V tistem obdobju so knjige običajno prodajali v polah; te so bile včasih zgibane, ne pa tudi šivane, in bile so brez platnic. Za vezavo je nato poskrbel kupec ali knjigovez, ki je bil obenem lahko tudi knji-

gotrзец. V Ljubljani so bili tedaj štirje knjigotržci.⁴⁹

Zanimiv je izvod ljubljanske izdaje, ki ga danes hrani Notranjski regijski park, nekoč pa je bil v posesti Viljema Puticka, češkega inženirja, znanega po ureditvi požiralnikov v 19. stoletju za preprečevanje poplavljanja na Planinskem polju in drugod.

Knjigo v francoskem jeziku in s podobnim naslovom bomo opisali v nadaljevanju tega poglavja, še prej pa bomo predstavili neobičajno, morda celo edinstveno različico ljubljanske izdaje.

Različica ljubljanske izdaje

Znano je, da ima en sam izvod ljubljanske izdaje drugačno naslovno stran. Strani z besedilom so enake kot pri vseh drugih izvodih ljubljanske ter graške izdaje in večina uvodnih strani je identična tistim v ljubljanski izdaji. Naslovni list pa je povsem drugačen. Bistvene razlike se pri tem pojavljajo na sami naslovnici, medtem ko je na njeni hrbtni strani tudi tokrat spremenjena zgolj vrsta pisave.

Iz primerjave te naslovne strani z običajno in rokopisno različico, opis katere sledi v nadaljevanju, so razvidne tako podobnosti kakor razlike:

- enak glavni naslov, "Gründliche Nachricht ... Czirknitzer See", se pojavlja v tej in običajni tiskani različici, ne pa tudi v rokopisu;
- na splošno so podnapisi v tej različici krajši kot v običajni izdaji;
- izraz v zvezi z ilustracijami, "mit verschiedenen Kupfern" [z raznovrstnimi bakrorezi] je enak kot v rokopisu; v običajni izdaji je uporabljen izraz "mit vier und dreissig Kupfern" [s štiriinridesetimi bakrorezi];

⁴⁸ Steinberg (1761), *Gründliche Nachricht*.

⁴⁹ Podatke je posredovala dr. Anja Dular iz Narodnega muzeja v Ljubljani (28. september 2005). Prim. tudi Dular, *Živeti od knjig*, str. 133, 139[0].

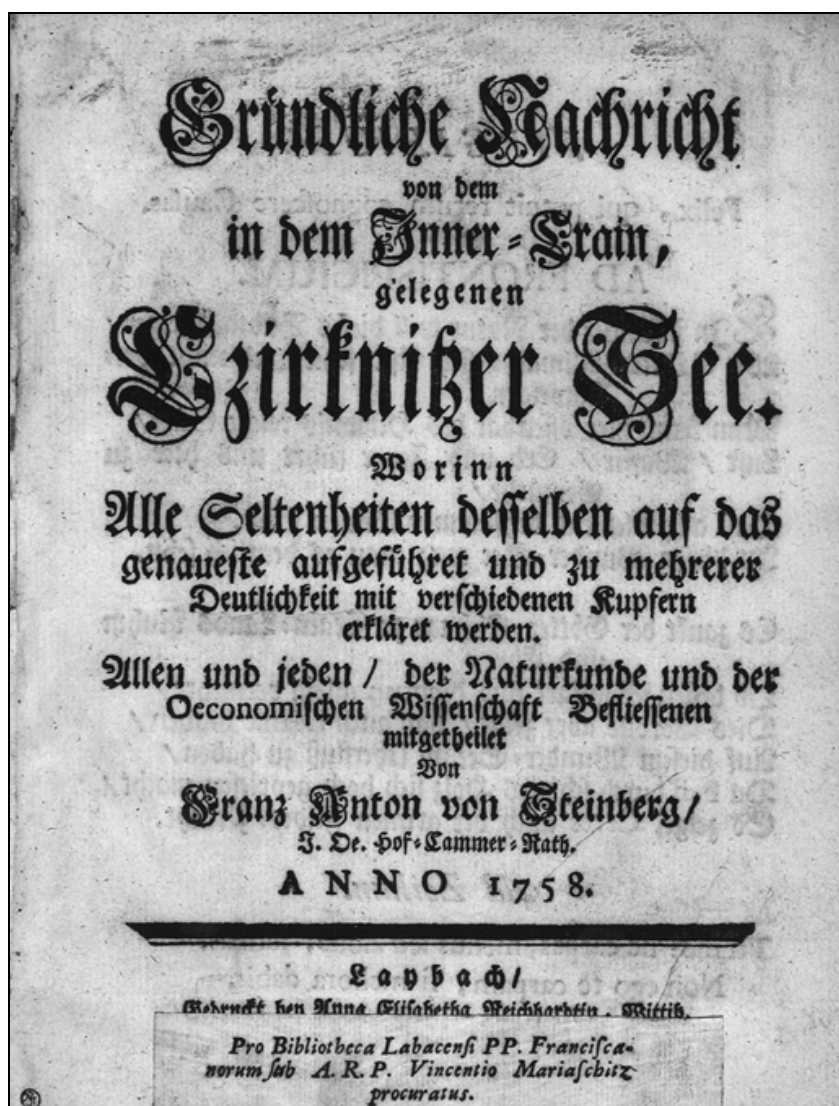
- nikjer ni navedb o "petnajstletnih izkušnjah", ki so prisotne v običajni različici ljubljanske izdaje in rokopisu.

Naslovna stran ustvarja vtis, da je nastala pred običajno različico. Po eni strani ne vključuje izrazov, ki so dodani v slednji, po drugi pa vsebuje izraz, ki je identičen tistemu v rokopisu in drugačen od tistega v običajni izdaji. Poleg tega je izvodov običajne izdaje kar lepo število, medtem ko je ta izredno neobičajen, kar kaže, da je morda šlo za vzorčno naslovnico, ki so jo spojili z običajnimi uvodnimi listi ljubljanske izdaje, ko so te združili z ločeno natisnjenim besedilom.

Takšno verjetnost nadalje potrjuje dejstvo, da je bil ta izvod nekoč v lasti knjižnice Frančiškanskega samostana v Ljubljani – glede na njihovo oznako lastništva, prilepljeno na naslovno stran, tik pod tiskarskim žigom.

Slednja je namreč ne le stala v neposredni bližini ljubljanske tiskarne, temveč je kot pomembnejša krajevna knjižnica morda prejela enega od prvih izvodov nove knjige.

Še ena zanimiva posebnost tega izvoda je njegova vezava v svinjsko kožo, dekorirana s slepimi od-tisi. Na pogled se zdi celo starejša od same knjige. Ali povedano drugače: njen stil je za leto 1761 staromodni. Sicer so za podeželske vezave značilni starejši stili kot v knjigotrških središčih, tako kot lahko ženska oblačila zaostajajo za časom v primerjavi s tistimi iz modnih središč. Poleg tega so stare družinske in institucionalne knjižnice običajno desetletja ali celo dlje ohranjale nespremenjeno knjigoveško prakso. Zato je verjetno, da so bile vezave izdelane lokalno v Ljubljani ali njeni okolici.

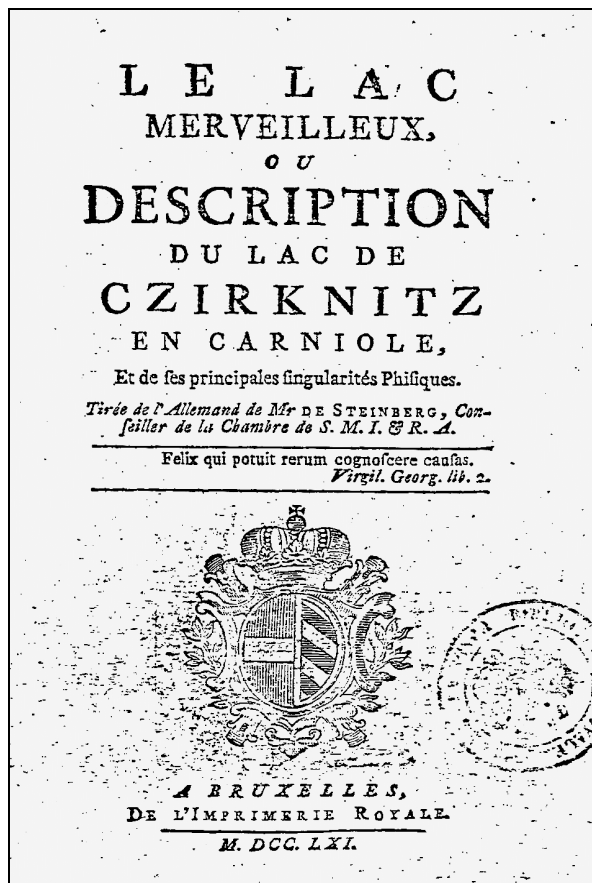
Slika 11: Naslovnica očitno edinstvenega izvoda ljubljanske izdaje. Oznaka lastništva frančiškanske knjižnice je prilepljena pod tiskarskim žigom.

Sonja Svoljšak je izdelala posebno študijo o knjigah v frančiškanski knjižnici in njihovih vezavah 18. stoletja, dekoriranih s slepimi odtisi. Na podlagi dekorativnih ornamentov na tej vezavi je potrdila,⁵⁰ da je bila izdelana v enakem konservativnem stilu kot 2671 drugih knjig, ki so bile za to knjižnico vezane v 1730-ih in 1760-ih. Tedaj je bilo v Ljubljani pet knjigoveških delavnic in ni povsem znano, katere so delale za samostansko knjižnico. Medtem ko sta dve uporabljali precej drugačen dekorativni stil, je od ostalih treh po mnenju dr. Svoljšakove to najverjetneje bila knjigoveznica Andreja Pridla, ki je delovala ravno v tistem obdobju – od 1730-ih pa vse do njegove smrti v 1760-ih.

Knjiga je trenutno v zasebni lasti.

Manjša izdaja v francoskem jeziku⁵¹

Iz naslovne francoske izdaje bi bilo mogoče sklepati, da je Steinbergovo delo dobilo sodoben francoski prevod. Vendar to ne drži: dobilo je prevod

Slika 12: Naslovna stran bruselske izdaje iz leta 1761; izvod Belgijske kraljeve knjižnice.

skrajšane različice le dela njegovega knjižnega izvirnika. Njegov lov, streljanje in ribarjenje v Cerknici so v celoti izpuščeni; knjiga vključuje zgolj opis jezera in izveček Steinbergove razlage njegovega obnašanja. Za razliko od 247 velikih strani v izvorniku ima ta izdaja 59 majhnih strani; in namesto 35 izvornih ilustracij sta podana le načrt in diagram. Avtorjevega portreta ni.

Prevajalec "H. C." je v izvodu za Belgijsko kraljevo družbo naveden kot Henrik Constapel iz Haaga. Prevod je posvetil Mariji Tereziji grofici Kobenzl, Steinberg pa je izvirnik v nemškem jeziku posvetil njenemu možu, Karlu grofu Kobenzlu, lastniku posesti na Cerkniškem.

Načrt jezera je bil za to izdajo zrisan na novo. Poleg nespremenjenih slovenskih krajevnih imen je bilo uporabljenih tudi nekaj francoskih izrazov, kot na primer "Chemin pour Verd et Laubach" (Cesta proti Verdu in Ljubljani; op. prev). Edini diagram, tisti nasproti strani 50, je kombinacija izvornikov št. 14 in 15.

Knjiga je izjemna redkost. Poleg izvoda, ki ga uporablja Belgijska kraljeva knjižnica, obstaja še eden v Narodnem muzeju v Ljubljani (št. 1148). Britanska knjižnica ima fotokopijo. Izvoda ne hrani Bibliothèque Nationale v Parizu niti državna knjižnica v Münchnu.

Rokopis

Obstoj nedatiranega rokopisa⁵² je bil prvič zabeležen leta 1927 kot štirivrstični zapis v tiskanem knjižničnem katalogu Narodne muzejske knjižnice v Pragi.⁵³ Zapis ne navaja imena, saj je Steinbergovo v samem rokopisu izpuščeno. Poleg tega se rokopis zmotno uvršča v zgodnje 19. stoletje.

Sodeč po navedbah v starejšem zapisu⁵⁴ so jezuiti v Ljubljani uporabljali Steinbergovo delo kot podlago za predavanja še pred objavo tiskane knjige. Že zgolj to dejstvo priča o obstoju ene ali dveh rokopisnih različic med letoma 1720 in 1761.

Leta 1949 je kataložni zapis opazil češki strokovnjak za zgodovino krasa Jožef Skutil,⁵⁵ ki tudi sam ni poznal avtorja niti ni dodal česa novega, vendar je na rokopis opozoril raziskovalce krasa, češ da "je vreden pozornosti". Pet let pozneje je po razkritju avtorjevega imena vedel več in napisal tri odstavke o njem v nemškem jeziku.⁵⁶ Celoten rokopis je danes shranjen na mikrofilmu in v kopiji na papirju, ki bosta deponirana v knjižnici Inštituta za raziskovanje krasa v Postojni.

⁵² Steinberg, Der wunderbahre See.

⁵³ Bartoš, *Soupis rukopisů*, str. 417.

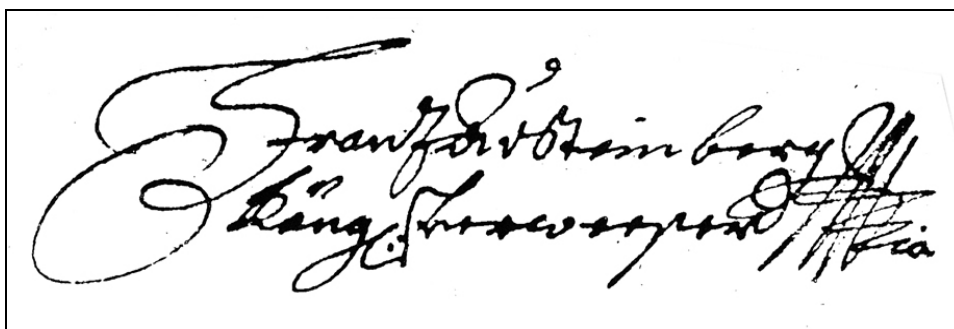
⁵⁴ Stoiser, Die ältesten Nachrichten str. 13–14.

⁵⁵ Skutil, Rukopis o cirknickém jezeře, str. 136–137.

⁵⁶ Skutil, Der Prager Text, str. 6–8.

⁵⁰ Svoljšak, S., Pismo avtorju z dne 13. februarja 2008.

⁵¹ Steinberg (1761), *Le lac merveilleux*.

Slika 13: Steinbergov podpis na dokumentu idrijskega rudnika iz leta 1741.

Pisava najbrž ni Steinbergova.⁵⁷ V tistem obdobju so takšne dokumente običajno pisali tajniki; edini znani primer Steinbergove pisave je njegov podpis.⁵⁸

Rokopis je nedvomno nastal veliko prej kot končno besedilo, namenjeno tiskanju. V knjigi so izpuščena štiri poglavja (peto o polhanju, ter osmo, štirinajsto in devetnajsto o obnašanju jezera), približno 85 drugih tiskanih strani pa je bilo bodisi razširjenih iz krajših odlomkov ali napisanih povsem na novo. Nekaj jih je dodanih tam, kjer je zaradi diagramov potrebna podrobnejša razlaga v besedilu. 281 strani rokopisa (76 odstotkov) ostaja v tiskani različici domala nespremenjenih. Zaradi dodatkov, ki so bili v rokopis vneseni naknadno, pa je tiskana knjiga vendarle več kot dvakrat daljša (za približno 135 odstotkov). K sodobni kopiji, natisnjeni z mikrofilma, je priložen podrobnejši opis razlik med rokopisom in tiskano različico.

Ilustracij v rokopisu ni, čeprav so na naslovni strani omenjene. Vendar to še ne pomeni, da so se izgubile. Znano je, da je bila večina ilustracij izdelana pozneje, naslovna stran rokopisa pa je bila zelo verjetno le osnutek svoje predvidene končne podobe.

Datum rokopisa je mogoče približno določiti na podlagi primerjave med nekaterimi letnicami, ki se pojavljajo v tiskani knjigi in rokopisu. Medtem ko so 1747 in prejšnje letnice navedene v obeh, se letnica 1755 (na peti strani knjige) v rokopisu ne pojavlja. Torej je bil rokopis najverjetneje dokončan med letom 1747 ob Steinbergovi upokojitvi v Ljubljani in letom 1755. Ker je sam zapisal, da je prvi osnutek končal leta 1720, se je ta z vsemi

spremembami in dopolnitvami vred najbrž ohranil kot del končnega rokopisa. Eno od tiskanih poglavij, ki ga v rokopisu ni, nosi naslov "Obnašanje jezera v obdobju 1714–1752", iz katerega je razvidno, da je bil rokopis končan najpozneje leta 1752. Zato je mogoče sklepati, da je bil napisan v prvih petih letih Steinbergovega pokoja, med letoma 1747 in 1755. Stavka na naslovni strani, ki govori o petnajstletnih izkušnjah, ni zanesljiv, saj se v povsem nespremenjeni obliki pojavi tudi na naslovni strani iz leta 1758. Petnajstletno obdobje se lahko nanaša na avtorjevo prvotno raziskovanje v obdobju 1705–1720 in navedba je bila morda prepisana z naslova osnutka iz leta 1720. V tem primeru je bil končni rokopis najverjetneje končan dokaj kmalu po Steinbergovi upokojitvi leta 1747.

Predhodni (in sodeč po datumih tudi prvi) lastnik rokopisa je na izvorni vezavi imenovan kot Janez Seyfried Herberstein. Po navedbah v zgodovini rodbine⁵⁹ je živel od leta 1706 do 1771 in bil vitez malteškega viteškega reda. Predsedoval je avstrijskemu trgovinskemu uradu v Trstu, v čigar pristojnosti je bila tedaj tudi dežela Kranjska. Nato je bil član kranjskih deželnih stanov do leta 1762, ko je sprejel visok položaj na Dunaju. Med službovanjem na Kranjskem je zagotovo spoznal Cerknico, morebiti celo Steinberga osebno, in imel priložnost kupiti izvod tiskane knjige ob njenem izidu leta 1761. Rokopis je najverjetneje dobil v Ljubljani – morda prav tistega, ki ga jezuiti ob objavi tiskane knjige niso več potrebovali. Možno je tudi, da mu ga je podaril Steinberg osebno. Mogoče so v kakšnem arhivu shranjena pisma ali podobna gradiva, ki bi to lahko razjasnila.

⁵⁷ Podatke je posredovala Mira Hodnik, arhivistka v Idriji, 4. julij 2005.

⁵⁸ ZAL, IDR 55, fasc. 37, Consultation Protokolle 1741–1750 (podatke je posredovala Mira Hodnik).

⁵⁹ Kumar, *Geschichte*, 3, str. 63.

Steinbergove ilustracije v almanahu iz leta 1777

Cesarski observatorij na Dunaju je vsako leto objavljala zajetno publikacijo manjšega formata, *Physicalischer Almanach*. Številka za leto 1777⁶⁰ obsega 220 strani in je poleg z na novo vrezanimi različicami štirinajstih Steinbergovih ilustracij opremljena tudi z njegovim načrtom jezera. Ne vsebuje pa besedila o jezeru ali njegovih jamah. Zložljivi načrt, zarisan na papirju velikosti 165 mm x 128 mm, je vstavljen pred naslovno stran. Štiri-

najst ilustracij je vtisnjenih na dvanajstih ploščah velikosti približno 87 mm x 50 mm. Na osmih so prikazane jame, bodisi ob vhodu ali pod površjem, na ostalih pa so prizori lova in ribolova. Vse ilustracije izhajajo iz slik v knjigi, le da so zaradi občutno manjšega formata poenostavljene.

Izvornik almanaha hrani Avstrijski državni arhiv na Dunaju. Večino ilustracij je ponovno izdal Heinz Holzmann v avstrijskem speleološkem vestniku⁶¹ z omejeno naklado. Ker niso zlahka dostopne, so tu ponatisnjene nekatere izmed njih.

Slika 14: Plošča št. 1 v almanahu, izdelana na podlagi št. 31 v knjigi. Veliki most pri Rakovem Škocjanu ter vhod v Tkalco jamo in ne v jami Karlovici, kot je zmotno navedeno v podnapisu.

Slika 15: Plošča št. 9 v almanahu, izdelana na podlagi št. 33 v knjigi. Ribolov ščuke na zanko.

⁶⁰ *Physicalischer Almanach* [0]auf [0]das Jahr 1777.

⁶¹ Holzmann, Ein Höhlenkalender str. 224–227.

Slika 16: Plošča št. 11 v almanahu z upodobitvijo streljanja rac spomladi (zgoraj, izdelana na podlagi št. 6 v knjigi) in poleti (spodaj, izdelana na podlagi št. 21 v knjigi).

Slika 17: Plošča št. 12 v almanahu z upodobitvijo nočnega ribolova (zgoraj, izdelana deloma na podlagi št. 19 v knjigi) in zimskega ribolova pod ledom (spodaj, izdelana v grobem na podlagi št. 23 v knjigi).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL IDR – Zgodovinski arhiv Ljubljana Enota v Idriji
IDR 55 – Rudnik živega srebra Idrija.

LITERATURA

- Baraga, France: Erazem Francisci – redaktor Valvasorjeve slave. *Valvasorjev zbornik* (ur. Andrej Vovko). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990, str. 112–142.
- Bartoš, František Michalek: *Soupis rukopisů Narodního musea*, 2. V Praze, 1927.
- Dular, Anja: *Živeti od knjig : zgodovina knjigotštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.
- Frischlin, Nikodem: *Hildegardis madna: comoedia nova*. Tübingen : Gruppenbach, 1579.
- Frischlin, Nikodem: *Operum poeticorum pars scenica*. Strassburg : Iobin, 1587.
- Frischlin, Nikodemus: *De astronomicae artis cum doctrina coelesti ...* Frankfurt : Spies, 1586.
- Frischlin, Nikodemus: *Operum poeticorum pars elegiaca*. Strassburg : Iobin 1601.
- Gospodarič, Rado in Peter Habič: Kraški pojavi Cerkniškega polja. *Acta Carsologica*, 8, 1979 za 1978, str. 7–162.
- Gruber, Tobias: *Briefe hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain*. Wien : Krauss, 1781.
- Hacquet, Balthazar: *Oryctographia Carniolica, oder physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain ...*, 1. Leipzig : Breitkopf, 1778.
- Henry of Huntingdon: *Historia Anglorum. Rerum Anglicarum scriptores*. (ur. Savile, H.). London : Bishop, Nverie, Barker, 1596, str. 169–228v.
- Herberstein, Sigismund: *Rerum Moscovitarum Commentarij*. Basel : Oporinus, 1556.
- Hilpert, Hans: *Die historische Entwicklung der Frage nach dem Wesen des Karstphänomens*. Würzburg, 1907.
- Holzmann, H.: Ein Höhlenkalender aus dem Jahre 1777. *Höhlenkundliche Mitteilungen*, 41, 1985, str. 224–227.
- Kidrič, France: Frischlin Nikodem. *Slovenski biografski leksikon*, 1, 1926, str. 190–192.
- Korošec, Branko: Beseda, dve o Steinbergovem in drugih opisih Cerkniškega jezera. *Kronika*, 15, 1967, str. 11–22.
- Kumar, J. A.: *Geschichte der Burg und Familie Herberstein : in drei Theilen*. Wien : Gerold, 1817.
- Leonberger, Georg: *Amoenissimae iuxta anque fertilissimae in convalibus sitae regionculae Cirknizae descriptio*. Ingolstadt, Weissenhorn, 1537.
- Löhnberg, Alfred: *Zur Hydrographie des Cerkniško Polje (ein Betrag zur Karstforschung)*. Mémoires de la Société de Géographie de Beograd, 3. Beograd : Mlada Srbija, 1934.
- Physicalischer Almanach [O]auf [O]das Jahr 1777*. Wien, 1777.
- Rajšp, Vinko (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*, 3. zvezek. Ljubljana : ZRC SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1997.
- Rakovec, Ivan: Steinberg (Stemberg) Franc Anton. *Slovenski biografski leksikon*, 3. Ljubljana, 1967, str. 460–461.
- Reisp, Branko: *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society*. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1987.
- Röckelein, Hedwig in Casimir Bumiller. *Nikodemus Frischlin – ein unruhig poet 1547–1590*. Veröffentlichungen des Stadtarchivs Balingen, 2. Bd. Balingen, [1990].
- Shaw, Trevor R.: Baron Herberstein on the Cerknica karst lake – a phantom book of the 16th century? *Acta Carsologica*, 23, 1994. str. 349–357.
- Shaw, Trevor R.: Why some caves become famous – Wookey Hole, England. *Cave and Karst Science*, 23, 1996, str. 17–23.
- Shaw, Trevor R.: Leonbergerjeva pesem o Cerkniškem kraškem jezeru iz leta 1537. *Annales*, 4, 1994, str. 193–206.
- Sitar, Sandi: Steinberg, Franc Anton. *Enciklopedija Slovenije*, 12, 1998, str. 302.
- Sitar, Sandi: *Sto slovenskih znanstvenikov, zdravnikov in tehnikov*. Ljubljana : Prešernova družba, 1987.
- Skutil, Josef: Der Prager Text aus der Arbeit Steinbergs über den Zirknitzer See. *Die Höhle*, 5, 1954, str. 6–8.
- Skutil, Josef: Rukopis o cirknickém jezeře v Praze z počátku 19. století. *Československý Kras*, 2, 1949. str. 136–137.
- Steinberg, Franz Anton: Der wunderbahre See, oder wahrer und auf einer funffzehn-Jährige[0] Erfahrung gegründeter Bericht von dem in Nieder-Crain gelegenen Czirknitzer See ... Rokopis hrani Národní Muzeum, Praha pod signaturo MS. XVII G 22.
- Steinberg, Franz Anton: *Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenen Czirknitzer-See*. Laybach : Reichhardtin, 1758 [= 1761].
- Steinberg, Franz Anton: *Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenen Czirknitzer-See*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1970. Faksimilirani ponatis ljubljanske izdaje iz leta 1758 [= 1761] s komentarjem Branka Korošca.
- Steinberg, Franz Anton: *Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenen Czirknitzer-See ...* Grätz : Lechner, 1761.
- Steinberg, Franz Anton: *Le lac merveilleux, ou description du lac de Czirknitz en Carniole ...* Bruxelles, : L'Imprimerie Royale, 1761.

- Stoiser, Josef: Die ältesten Nachrichten und Ansichten über den Zirknitzer See und andere Karsterscheinungen. *Jahresbericht der k.k. Staatsoberrealschule*. Graz, : K. k. Universitäts Buchdruckerei d styria d, 1904, str. 1–21.
- Strauss, David Friedrich: *Leben und Schriften des Dichters und Philologen Nicodemus Frischlin*. Frankfurt am Main : Literarische Anstalt, 1856.
- Thorndike, Lynn: *A history of magic and experimental science*, 6. New York : Columbia University Press, 1941.
- Urbas, Wilhelm: Das Phänomen des Zirknitzer Sees und die Karsthäler von Krain. *Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 10, 1879. str. 17–33.
- Valvasor, Johann Weikhard: An extract of a letter written to the Royal Society out of Carniola, being a full and accurate description of the wonderfull Lake of Zirknitz in that country. *Philosophical Transactions*, 16 (191), 1687, str. 411–426.
- Valvasor, Johann Weikhard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laybach, Nürnberg, 1689.
- Valvasor, Johann Weikhard: Lacus Cirknicensis potiora phaenomena, ex principiis physicis & mathematicis explicata. *Acta Eruditorum*, 9, 1689, str. 634 – 644.
- Wallner, Julius: *Nicodemus Frischlins Entwurf einer Laibacher Schulordnung aus dem Jahre 1582*. Ljubljana, 1888.
- Wernher, G.: *De admirandis Hongariae aquis hypomnematium*. Wien : Aquila, 1551.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Zirknitzer-(Cerknica)-See in Frischlins Lied aus der Zeit um 1583 und zwei Bücher von Steinberg aus dem Jahr 1761

Nikodemus Frischlin (1547–1590) führte ein bewegtes Leben, das mit einem misslungenen Fluchtversuch aus dem Gefängnis ein Ende nahm. Als

Literatur- und Geschichtslehrer in Tübingen kannte er Trubar. Er veröffentlichte eine Reihe von Büchern – Übersetzungen, Bühnenwerke – und eine enorme Zahl von Gedichten. Als Pädagoge setzte er sich für fortschrittliche Ideen ein. Gerade in dieser Rolle war er zwischen 1582 und 1584 in Laibach (Ljubljana) tätig. Sein kurzes Gedicht über den Zirknitzer-(Cerknica)-See ist durch Valvasors Nachdruck bekannt. Um das Original-Gedicht veröffentlichen zu können, mussten ca. 2400 nichtpaginierte Seiten gesetzt werden.

Demgegenüber ist das Buch Franz Anton Steinbergs (1684–1765) über den besagten See ein 235 Seiten umfassendes klassisches Werk. Das Buch ist meistens mit dem Erscheinungsjahr 1758 datiert – wie das Titelblatt der Laibacher Ausgabe. In der Tat ist diese – so wie die Grazer Ausgabe auch – im Jahr 1761 erschienen – wegen der Verspätungen, die beim Druck erfolgten, nachdem die Einleitungseiten der Laibacher Ausgabe gedruckt wurden. Für das einzigartige Exemplar der Laibacher Ausgabe, das sich ehemals im Besitz der dortigen Franziskanerbibliothek befand, ist bekannt, dass es eine andere Titelseite aufweist. Diese dürfte vor dem Buch selbst entstanden sein. Allem Anschein nach handelte sich um eine Mustervariante, die später verworfen wurde. Im selben Jahr wurde in Brüssel eine viel kürzere Variante, im Jahr 1970 aber ein Faksimile-Nachdruck der Laibacher Ausgabe veröffentlicht.

Der erste Buchentwurf entstand zwischen 1718 und 1720, die späteren handschriftlichen Ausgaben wurden von den Laibacher Jesuiten verwendet. Die einzige noch erhaltene Handschrift befindet sich in Prag und dürfte zwischen 1747 und 1752 verfasst worden sein.

Seit 1714 widmete sich Steinberg sein ganzes Leben lang dem Phänomen des Zirknitzer Sees. Im vorliegenden Beitrag ist die Reproduktion eines Ölgemäldes aus demselben Jahr abgebildet, auf dem der Fischfang unter dem Eis dargestellt ist. Außer der Tätigkeit der an dem See lebenden Bevölkerung – Landwirtschaft, Fischfang und Jagd – widmete der Verfasser die Hälfte des Buches der Deutung der Ursachen für den raschen Wechsel zwischen Hochwasser und Absickern des Sees, wobei er Valvasors Gedanken ergänzte und weiterführte.